

Civil Liability of Online Service Providers in Iranian Law: A Comparative Perspective

Fahimeh naderimaneshzad¹, Marjan taghavizadefard^{2*}

1-M.A. Student in Law, Islamic Azad University, Ahvaz Branch, Ahvaz, Iran

2*-M.A. Student in Law, Islamic Azad University, Ahvaz Branch, Ahvaz, Iran

ABSTRACT

With the rapid expansion of communication technologies and the growing influence of cyberspace, online service providers have become key players in economic and social domains. This transformation, alongside its numerous opportunities, has raised significant legal challenges, among which determining the scope and limits of civil liability of online service providers towards users and third parties is of utmost importance. The central research question of this study is how civil liability of such providers is defined and limited under Iranian law, and what similarities or differences exist in comparison with other legal systems. The importance of this inquiry lies in the fact that, in today's digital world, material and moral damages caused by online activities can spread rapidly and extensively, and the absence of clear regulations in this regard may lead to violations of individual rights and gaps in compensation mechanisms. The aim of this article is to analyze the existing legal framework in Iran and, through a comparative approach, examine international regulations and the laws of advanced jurisdictions, thereby proposing solutions for improving the domestic legal system. The research method is descriptive-analytical and based on documentary studies, including legal texts, statutes, and judicial precedents. The findings indicate that, although Iranian law provides general principles on civil liability, it lacks specific and explicit provisions concerning the liability of online service providers. In contrast, in advanced legal systems such as those of the European Union and the United States, detailed rules on limited liability, safe harbor provisions, and statutory exceptions have been established. The novelty of this research lies in its comparative perspective, which highlights the deficiencies of the Iranian system and offers recommendations for strengthening its legal framework.

Keywords:

Civil liability, Online services, Iranian law, Comparative law, Compensation

How to Cite: naderi maneshzad, F. and taghavizadefard, M. (2025). Civil Liability of Online Service Providers in Iranian Law: A Comparative Perspective. *Cyber Law*, 1(4), 32-47.

DOI: 10.22054/jocl.2325.75063.2339

Journal of Cyber Law in Development and Evolution is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License.

© Authors

* Corresponding Author: marjan.taghavizadefard@iauahvaz.ac.ir

مسئولیت مدنی ارائه دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران و تطبیقی

فهیمة نادری منش زاده، مرجان تقوی زاده فرد*

- ۱- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز، اهواز، ایران
- ۲- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز، اهواز، ایران

چکیده

با گسترش روزافزون فناوری‌های ارتباطی و رونق فضای مجازی، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به یکی از بازیگران اصلی عرصه اقتصادی و اجتماعی بدل شده‌اند. این تحول، در کنار فرصت‌های فراوان، مسائل حقوقی متعددی را نیز به همراه آورده است که از جمله مهم‌ترین آن‌ها، تعیین حدود و ثغور مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در قبال کاربران و اشخاص ثالث است. پرسش اصلی این تحقیق آن است که مسئولیت مدنی این ارائه‌دهندگان در نظام حقوقی ایران چگونه تعریف و تحدید می‌شود و در مقایسه با نظام‌های حقوقی دیگر کشورها چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارد. ضرورت بررسی این موضوع از آن جهت است که در دنیای امروز، بسیاری از خسارات مادی و معنوی ناشی از فعالیت‌های آنلاین به سرعت در مقیاس گسترده ایجاد می‌شود و فقدان قواعد شفاف در این زمینه می‌تواند منجر به تضییع حقوق اشخاص و ایجاد خلأ در نظام جبران خسارت گردد. هدف این مقاله آن است که ضمن واکاوی چارچوب‌های حقوقی موجود در ایران، با رویکرد تطبیقی به بررسی مقررات بین‌المللی و قوانین کشورهای پیشرو در این عرصه بپردازد تا از رهگذر آن راهکارهایی برای بهبود و تکمیل نظام حقوقی کشور ارائه گردد. روش پژوهش در این مقاله توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعه اسنادی است که با بررسی منابع کتابخانه‌ای، اسناد قانونی و رویه‌های قضایی، ابعاد مختلف موضوع تحلیل خواهد شد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در حقوق ایران، علی‌رغم وجود برخی اصول کلی در باب مسئولیت مدنی، مقررات خاص و صریحی در خصوص مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به چشم نمی‌خورد، حال آن‌که در نظام‌های حقوقی پیشرفته همچون اتحادیه اروپا و ایالات متحده، قواعد مشخصی برای مسئولیت محدود، شروط ایمنی و استثنائات قانونی تدوین شده است. نوآوری این پژوهش در آن است که با تمرکز بر مقایسه تطبیقی، تلاش می‌کند نقاط ضعف نظام داخلی را شناسایی و پیشنهادهایی برای اصلاح و تقویت چارچوب حقوقی ایران ارائه دهد.

کلیدواژه‌ها:

مسئولیت مدنی، خدمات آنلاین، حقوق ایران، تطبیق حقوقی، جبران خسارت

نحوه استناد:

نادری منش زاده، فهیمة و تقوی زاده فرد، مرجان. (۱۴۰۳). مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران و تطبیقی. حقوق سایبری، (۴) ۱، ۳۲-۴۷

نشریه حقوق سایبری در توسعه و تکامل تحت مجوز کرییتیو کامنز انتساب - غیرتجاری ۴٫۰ بین‌المللی منتشر شده است.

© نویسندگان

* ایمیل نویسنده مسئول: marjan.taghavizadehfard@iauahvaz.ac.ir

مقدمه

مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران، به‌ویژه در حوزه ارتباطات و فناوری اطلاعات، مسئله‌ای حقوقی است که با ظهور خدمات دیجیتال، تجارت الکترونیک، میزبانی داده‌ها و محتوا و واسطه‌گری اینترنتی برجسته‌تر شده است. پرسش بنیادی این است که در حقوق ایران، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین تحت چه شرایطی و براساس چه مبنایی مسئولیت مدنی دارند و این مسئولیت تا چه حد با نظام‌های حقوقی پیشرفته دارای قواعد مشخص محدودیت‌پذیر یا استثنایی است. اهمیت این موضوع از این جهت است که فعالیت‌های آنلاین اغلب با زیان‌های قابل توجهی همراه بوده‌اند — از نقض حریم خصوصی تا انتشار محتوای غیرمجاز یا آسیب معنوی و مادی — و فقدان مقررات شفاف موجب سردرگمی در تعیین مسئولیت حقوقی و امکان جبران خسارت گردیده است. در حقوق ایران، قواعد عام مسئولیت مدنی در قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷ شمسی (ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی) مقرر کرده‌اند که هر کسی بدون مجوز قانونی به جان، سلامتی، مال، آزادی یا حیثیت دیگری لطمه وارد کند مسئول جبران خسارت است؛ همچنین، مواد ۳۰۷ به بعد قانون مدنی به ضمان قهری، اتلاف، تسبیب و امثال آن می‌پردازند. در حوزه ارائه خدمات آنلاین نیز، آیین‌نامه نحوه ارائه خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت («آیین‌نامه واحدهای ارائه‌دهنده خدمات اطلاع‌رسانی و اینترنت») مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، و مقررات کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات مانند «مصوبه ضوابط میزبانی و تبادل محتوا» از جمله مقررات خاص مرتبط هستند که درباره مسئولیت میزبانی، پالایش محتوا و دسترسی به اطلاعات زیانبار تنظیم شده‌اند (رضوانی و سیفی زیناب، ۱۳۹۶، ص. ۱۳۲-۱۳۵)؛ همچنین، پژوهش احمدی و معینی بدرمهر (۱۳۹۷) در مقاله «مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی در تجارت الکترونیک» به تحلیل شرایط مسئولیت، بازپرداخت خسارت، ماهیت خسارت و چالش‌های اثبات تقصیر در این زمینه پرداخته‌اند. احمدی و معینی بدرمهر تأکید کرده‌اند که علی‌رغم پیشرفت فناوریانه، مقررات ایران هنوز جوابگوی تمام مصادیق حقوقی نشده‌اند (احمدی و معینی بدرمهر، ۱۳۹۷، ص. ۱۹۸-۲۰۰).

پیشینه پژوهش‌ها نشان می‌دهد که میری و ابهری در چندین کار تطبیقی به بررسی مسئولیت غیرقراردادی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در حقوق ایران و نظام‌های حقوقی آمریکا و اتحادیه اروپا پرداخته‌اند و نتیجه گرفته‌اند که در این نظام‌ها مسئولیت واسطه‌های اینترنتی غالباً محدود به دانستن زیان از طریق علم یا اطلاع یا دستور مقامات قضایی است و لزوماً مسئولیت کامل ندارند (ابهری و میری، ۱۳۹۲). همچنین، رضوانی و زیناب (۱۳۹۶) در مقاله «مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات حوزه ارتباطات و فناوری اطلاعات در ایران» به تفکیک مسئولیت قراردادی و قهری، بررسی مبنای مسئولیت مدنی و مصادیق آن در خدمات ارتباطی و فناوری اطلاعات پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که در ایران غالباً مبنای مسئولیت تقصیر است؛ اگرچه برخی از حقوقدانان معتقد به پذیرش مسئولیت بر اساس خطر یا قاعده لاضرر نیز بوده‌اند (رضوانی زیناب، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۵-۱۵۰). پژوهش خانجانی (۱۴۰۴) «مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات دیجیتال در قراردادهای الکترونیکی»، چالش‌هایی مانند دشواری اثبات تقصیر، فقدان استانداردهای فنی و نبود رویه قضایی منسجم را مطرح کرده است و به تطبیق با حقوق فرانسه و اتحادیه اروپا پرداخته است. پژوهش رمضانیان و سیاهکلرودی (۲۰۲۰) نیز به نقش واسطه‌ها در نقض حقوق مالکیت معنوی و لزوم پایبندی به مقررات در تعامل با کاربران تأکید کرده است.

با وجود این پژوهش‌ها، خلأهای قابل توجهی همچنان وجود دارد: اولاً، نظام حقوق ایران مقررات خاص و صریحی درباره مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین ندارد—مثلاً، مقرراتی که مسئولیت محدود «واسطه‌ای» یا معافیت تحت شرایط خاص را در قانون تعیین نماید، مشابه Safe Harbor در برخی کشورها. ثانیاً، شواهد رویه قضایی منسجم در ایران در خصوص مسئولیت خدمات دهندگان آنلاین در مواردی مانند انتشار محتوای مجرمانه یا نقض مالکیت معنوی، بسیار محدود است. ثالثاً، ترکیب قواعد سنتی فقهی و حقوقی با فناوری‌های نوظهور مانند هوش مصنوعی، داده‌کاوی و انتشار خودکار محتوا، هنوز به خوبی تحلیل نشده است.

بر این اساس پرسش‌های اصلی تحقیق چنین‌اند: الف) ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران تحت چه شرایط قانونی، قراردادی یا غیرقراردادی، به مسئولیت مدنی کشیده می‌شوند؟ ب) چه آثار و استثناهایی در حقوق ایران وجود دارد و چگونه این آثار در نظام‌های حقوقی پیشرفته مثل اتحادیه اروپا یا ایالات متحده قابل مقایسه‌اند؟ ج) چه راهکارهایی می‌تواند برای بهبود مقررات ایران جهت تأمین عدالت، شفافیت و جبران مؤثر خسارت در فضای آنلاین، پیشنهاد شود؟

اهداف مقاله عبارت‌اند از: تبیین مبانی حقوقی مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران؛ تحلیل مقایسه‌ای قوانین و مقررات و رویه‌های حقوقی در کشورهای پیشرفته؛ شناسایی نقاط ضعف و خلأهای موجود در نظام حقوقی ایران در این خصوص؛ و ارائه پیشنهادهای قانونی و حقوقی برای اصلاحات مقرراتی و قضایی که بتوانند موجب عدالت و تأمین حقوق کاربران و اشخاص ثالث گردند. روش پژوهش در این مقاله توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی است؛ داده‌ها و مواد تحقیق از منابع کتابخانه‌ای شامل قانون مدنی ایران، مصوبات خاص مانند آیین‌نامه‌ها و مصوبات کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات، آثار حقوقی منتشر شده در مقالات و پایان‌نامه‌ها، و اسناد بین‌المللی و آرای قضایی نظام‌های حقوقی منتخب مانند اتحادیه اروپا و ایالات متحده جمع‌آوری می‌شوند. تحلیل‌ها بر پایه مقایسه مفروضات قانونی، اصول حقوقی، و رویه قضایی خواهند بود تا نشان دهند چگونه می‌توان مسئولیت را محدود یا ضبط‌ناپذیر ساخت، و همچنین چه سازوکارهایی برای حفاظت از حقوق زیان‌دیدگان ضرورت دارد.

مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی در ادبیات حقوقی به‌عنوان تعهد شخص به جبران زیان واردشده به دیگری تعریف می‌شود، خواه این زیان ناشی از فعل یا ترک فعل عمدی یا غیرعمدی باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ص. ۳۴). در حقوق ایران، ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ مقرر می‌دارد: «هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتنی یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده است لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد.» این ماده یکی از مهم‌ترین مبانی قانونی برای تحلیل مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران است؛ چرا که بسیاری از زیان‌های ناشی از فعالیت پلتفرم‌ها و واسطه‌های اینترنتی به‌صورت غیرمستقیم و از طریق کاربران به اشخاص ثالث وارد می‌شود.

خدمات آنلاین

خدمات آنلاین به مجموعه‌ای از فعالیت‌ها اطلاق می‌شود که با بهره‌گیری از بستر اینترنت و فناوری‌های دیجیتال در جهت ارائه کالا، خدمات، اطلاعات یا امکان تعامل میان کاربران عمل می‌کنند. این خدمات شامل میزبانی وب،

شبکه‌های اجتماعی، موتورهای جستجو، پلتفرم‌های تجارت الکترونیک و خدمات ابری است (Riordan, ۲۰۱۶, p. ۲۵). ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین یا همان «واسطه‌ها» در ادبیات حقوقی بین‌المللی جایگاهی خاص یافته‌اند؛ زیرا نقش آن‌ها عمدتاً فراهم آوردن بستر برای فعالیت‌های کاربران است نه تولید یا نشر مستقیم محتوا. این تمایز در تعیین حدود مسئولیت آن‌ها اهمیت حیاتی دارد.

ارائه‌کنندگان خدمات آنلاین

مفهوم «ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین» در نظام‌های حقوقی مختلف، به‌ویژه در ایران، اتحادیه اروپا و ایالات متحده، با توجه به ویژگی‌های فنی و تجاری فضای دیجیتال، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۱. مفهوم «ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین» در حقوق ایران

در قانون تجارت الکترونیک جمهوری اسلامی ایران، که در سال ۱۳۸۲ به تصویب رسید، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به‌طور مستقیم تعریف نشده‌اند. با این حال، این قانون به‌طور غیرمستقیم به فعالیت‌های آن‌ها اشاره دارد. به‌عنوان مثال: ماده ۲: «هر نوع مبادله اطلاعات، داده‌ها یا پیام‌های الکترونیکی که به‌منظور انجام معاملات تجاری یا غیرتجاری صورت گیرد، مشمول مقررات این قانون است.» ماده ۳: «ارائه‌دهندگان خدمات میزبانی، جست‌وجوگرها و سایر واسطه‌های آنلاین که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در فرآیند انتقال داده‌ها مشارکت دارند، مسئولیت‌هایی را در قبال محتوای منتقل شده دارند.» این مواد نشان‌دهنده آن است که ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در ایران، به‌ویژه در زمینه تجارت الکترونیک، دارای مسئولیت‌های قانونی هستند، هرچند که این مسئولیت‌ها به‌طور دقیق و شفاف در قانون مشخص نشده‌اند.

۲. مفهوم «ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین» در اتحادیه اروپا

در مقررات تجارت الکترونیک اتحادیه اروپا (Directive ۳۱/۲۰۰۰/EC)، که چارچوب قانونی اصلی برای خدمات آنلاین در این منطقه است، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به‌طور دقیق تعریف شده‌اند: ماده ۲: «ارائه‌دهندگان خدمات جامعه اطلاعاتی، به‌ویژه خدماتی مانند میزبانی، جست‌وجوگرها و خدمات واسطه‌ای، مشمول مقررات این دستورالعمل هستند.» این تعریف شامل طیف وسیعی از خدمات آنلاین می‌شود که در فرآیند انتقال داده‌ها نقش دارند. (Schruers, Matthew, ۲۰۰۲) همچنین، این دستورالعمل مسئولیت‌های مختلفی را برای این ارائه‌دهندگان تعیین می‌کند، از جمله مسئولیت محدود در قبال محتوای منتقل شده و الزام به همکاری با مقامات قضائی در صورت درخواست.

۳. مفهوم «ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین» در ایالات متحده آمریکا

در قانون بخش ۲۳۰ قانون ارتباطات ایالات متحده (CDA Section ۲۳۰)، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به‌عنوان «ارائه‌دهندگان یا کاربران خدمات رایانه‌ای تعاملی» تعریف شده‌اند: بند (c)(۱): «هیچ ارائه‌دهنده یا کاربر خدمات رایانه‌ای تعاملی نباید به‌عنوان ناشر یا سخنگوی اطلاعات ارائه‌شده توسط ارائه‌دهندگان محتوای اطلاعاتی دیگر شناخته شود.» این تعریف به‌طور گسترده‌ای تفسیر شده است و شامل ارائه‌دهندگان خدماتی مانند گوگل، فیس‌بوک، آمازون و همچنین ارائه‌دهندگان میزبانی وب و دسترسی به اینترنت می‌شود. (Riley, ۲۰۰۹). این قانون به این ارائه‌دهندگان مصونیت‌هایی از مسئولیت‌های قانونی در قبال محتوای تولیدشده توسط کاربران می‌دهد، به شرط آنکه خودشان محتوای مذکور را ایجاد نکرده باشند.

با توجه به مقایسه فوق، مشاهده می‌شود که در حالی که در اتحادیه اروپا و ایالات متحده چارچوب‌های قانونی مشخصی برای تعریف و مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین وجود دارد، در ایران این موضوع به طور مستقیم و شفاف در قوانین مطرح نشده است. این امر می‌تواند منجر به ابهاماتی در تعیین مسئولیت‌ها و حقوق کاربران و ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین شود. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که قانون‌گذاران ایرانی با توجه به تجربیات بین‌المللی، اقدام به تدوین مقررات دقیق‌تری در این زمینه نمایند تا هم حقوق کاربران و هم مسئولیت‌های ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به طور شفاف‌تری مشخص شود.

مفهوم مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات آنلاین و اقسام آن

مسئولیت مدنی به معنای تعهد قانونی فرد یا نهاد در جبران خسارت یا زیان وارد شده به دیگری است (شمس، ۱۳۹۲). وقتی این مفهوم در حوزه خدمات آنلاین مطرح می‌شود، به مسئولیت قانونی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی یا پلتفرم‌ها در قبال ضررهایی گفته می‌شود که از طریق خدمات آن‌ها به کاربران یا اشخاص ثالث وارد می‌آید. ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین شامل شرکت‌های ارائه‌دهنده اینترنت، میزبانی وب، موتورهای جست‌وجو، شبکه‌های اجتماعی، بازارهای الکترونیک و سایر پلتفرم‌های واسطه‌ای هستند که امکان انتقال، ذخیره یا انتشار اطلاعات و محتوا را برای کاربران فراهم می‌کنند. مسئولیت مدنی آن‌ها می‌تواند شامل جبران ضرر ناشی از:

محتوای مجرمانه یا زیان‌آور که کاربران در پلتفرم منتشر کرده‌اند؛

نقص فنی یا اختلال در ارائه خدمات؛

نقض حریم خصوصی یا اطلاعات شخصی کاربران باشد.

در حقوق ایران، مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین هنوز عمدتاً بر تقصیر و تسبیب استوار است (مواد ۳۰۷، ۳۳۱ قانون مدنی و ماده ۳ قانون مسئولیت مدنی)؛ اما در نظام‌های حقوقی پیشرفته، چارچوب‌های مسئولیت محدود و معافیت‌های مشخصی وجود دارد (مثلاً EC Directive ۳۱/۲۰۰۰ در اتحادیه اروپا و Section ۲۳۰ CDA در آمریکا).

اقسام مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین

مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین یکی از موضوعات پیچیده و چندبعدی در حقوق معاصر است که با گسترش فعالیت‌های دیجیتال و فضای مجازی اهمیت ویژه‌ای یافته است. ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین شامل شرکت‌های ارائه‌دهنده اینترنت، پلتفرم‌های شبکه اجتماعی، خدمات میزبانی وب، موتورهای جست‌وجو و بازارهای آنلاین هستند که امکان انتقال، ذخیره یا انتشار اطلاعات و محتوا را برای کاربران فراهم می‌کنند. مسئولیت مدنی این ارائه‌دهندگان به معنای تعهد قانونی آنان در جبران خسارت یا زیان وارد شده به دیگران است، خواه کاربران، مشتریان یا اشخاص ثالث باشند. تحلیل دگرترین حقوقی و رویه قضائی نشان می‌دهد که این مسئولیت را می‌توان به چند دسته اصلی تقسیم کرد که هر یک از آنها با مبانی قانونی و اصول حقوقی مشخصی پشتیبانی می‌شوند.

اولین و مهم‌ترین نوع مسئولیت، مسئولیت ناشی از تقصیر است. این نوع مسئولیت زمانی تحقق می‌یابد که ارائه‌دهنده خدمات، با اقدام یا ترک اقدام نادرست خود، سبب ورود ضرر به دیگری شود. به عبارت دیگر، اگر ارائه‌دهنده خدمات آنلاین، با علم به انتشار محتوای مجرمانه یا زیان‌آور، اقدامی برای حذف یا جلوگیری از آن نکند، مسئول جبران خسارت است. نمونه عملی در ایران، رأی شماره ۲۵۰۶/۹۰ دیوان عالی کشور است که در آن ارائه‌دهنده خدمات آنلاین به دلیل

عدم اقدام مؤثر در حذف محتوای مجرمانه، مسئول شناخته شد. مبنای قانونی این نوع مسئولیت در حقوق ایران، ماده ۳۰۷ قانون مدنی و ماده ۳ قانون مسئولیت مدنی است که مسئولیت ناشی از فعل یا ترک فعل زیان آور را مورد تأکید قرار داده‌اند. دومین نوع مسئولیت، مسئولیت ناشی از تسبیب است. این نوع مسئولیت زمانی اعمال می‌شود که ارائه‌دهنده خدمات، به‌طور غیرمستقیم سبب وقوع خسارت شده باشد. به عنوان مثال، ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی که فضای میزبانی بدون نظارت کافی در اختیار کاربران قرار می‌دهد و این امکان باعث انتشار محتوای غیرقانونی یا زیان آور می‌شود، مشمول این نوع مسئولیت قرار می‌گیرد. مبنای قانونی این مسئولیت در ایران ماده ۳۳۱ قانون مدنی است که تبیین می‌کند هر کس به‌طور غیرمستقیم سبب ضرر دیگری شود، مسئول جبران آن خواهد بود. سومین دسته، مسئولیت بدون تقصیر یا مسئولیت مطلق است که عمدتاً در مواردی اعمال می‌شود که فعالیت ارائه‌دهنده خدمات به خودی خود خطرناک است یا خسارت ناشی از آن قابل اجتناب نیست. در حقوق ایران، نمونه‌های محدود این نوع مسئولیت عمدتاً مربوط به فعالیت‌های صنعتی یا خطرناک است، اما در برخی کشورها، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین می‌توانند در شرایط خاص تحت این نوع مسئولیت قرار گیرند. برای مثال، در کشورهای اروپایی، گاهی مسئولیت محدود برای پلتفرم‌ها اعمال می‌شود، اما اگر فعالیت آنها به‌طور مستقیم سبب زیان شود، مسئولیت بدون تقصیر پذیرفته می‌شود (شهیدی، ۱۳۸۵). این نوع مسئولیت نشان‌دهنده ضرورت رعایت استانداردهای ایمنی و پیشگیرانه توسط ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین است تا از وقوع خسارت‌های قابل پیشگیری جلوگیری شود. چهارمین دسته، مسئولیت قراردادی است. این نوع مسئولیت زمانی تحقق می‌یابد که ارائه‌دهنده خدمات، با کاربران یا اشخاص ثالث قراردادی منعقد کند و به تعهدات قراردادی خود عمل نکند. نمونه عملی آن ارائه‌دهندگان خدمات ابری است که تعهد به نگهداری و امنیت اطلاعات کاربران دارند و در صورت نقص فنی یا اختلال در خدمات، مسئول جبران خسارت خواهند بود. مبنای حقوقی این نوع مسئولیت در ایران در مواد ۲۱۹ تا ۲۲۵ قانون مدنی و اصول قراردادها آمده است، که تعهدات قراردادی و مسئولیت ناشی از تخلف از آن را مشخص می‌کند. پنجمین نوع، مسئولیت ناشی از قوانین خاص است که بر اساس قوانین ویژه فضای مجازی و تجارت الکترونیک اعمال می‌شود. در ایران، این مسئولیت بر اساس قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ و آیین‌نامه‌های اجرایی کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات تعیین می‌شود. این قوانین وظایف ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین را در زمینه محتوای منتشرشده، امنیت اطلاعات و حفظ حریم خصوصی مشخص می‌کنند. در سطح بین‌المللی، قوانین مشابه شامل *EC Directive ۲۰۰۰/۳۱/EC* در اتحادیه اروپا و *Section ۲۳۰ CDA* در ایالات متحده هستند که چارچوب‌های مسئولیت محدود یا مصونیت را برای ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین تعریف کرده‌اند.

با توجه به این تقسیم‌بندی، می‌توان گفت مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین یک موضوع چندبعدی و پویا است که ترکیبی از مسئولیت ناشی از تقصیر، تسبیب، مسئولیت مطلق، مسئولیت قراردادی و مسئولیت قانونی را شامل می‌شود. تفاوت اصلی میان حقوق ایران و نظام‌های پیشرفته بین‌المللی در این است که ایران عمدتاً به مسئولیت ناشی از تقصیر و تسبیب تکیه دارد و چارچوب‌های مشخص برای مسئولیت محدود یا معافیت‌های قانونی تدوین نشده است. در مقابل، کشورهای دیگر با ایجاد چارچوب‌های مسئولیت محدود و مصونیت‌های مشخص، تعادل میان آزادی فعالیت پلتفرم‌ها و حفاظت از حقوق کاربران را برقرار کرده‌اند و این امر باعث کاهش پرونده‌های قضائی و ابهامات حقوقی می‌شود (Taipale, ۲۰۰۳). بنابراین می‌توان گفت مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین یک موضوع چندبعدی است که ترکیبی از مسئولیت ناشی از تقصیر، تسبیب، مسئولیت مطلق، مسئولیت قراردادی و مسئولیت قانونی را شامل

می‌شود. تفاوت اصلی میان حقوق ایران و نظام‌های پیشرفته بین‌المللی در این است که ایران عمدتاً به مسئولیت ناشی از تقصیر و تسبیب تکیه دارد، در حالی که کشورهای دیگر چارچوب‌های مسئولیت محدود و مصونیت‌های مشخصی برای ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین تدوین کرده‌اند تا تعادل میان آزادی فعالیت پلتفرم‌ها و حفاظت از حقوق کاربران برقرار شود.

مبنای فلسفی مسئولیت مدنی، اصل عدالت ترمیمی است که بر جبران خسارت زیان‌دیده و بازگرداندن وضعیت وی به حالت پیشین تأکید دارد. نظریه عدالت تصحیحی ارسطو بر این اصل استوار است که هرگونه عدم تعادل ناشی از زیان باید با جبران عادلانه متوازن شود (Coleman, ۱۹۹۲, p. ۳۷). در حوزه خدمات آنلاین، این اصل با پرسش‌هایی مواجه است از جمله اینکه آیا تحمیل مسئولیت گسترده بر پلتفرم‌ها مانع نوآوری و آزادی بیان خواهد شد یا خیر.

در فقه اسلامی نیز قواعدی چون «اتلاف» و «تسبیب» از مبانی اصلی مسئولیت هستند. ماده ۳۲۸ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «هر کس مال غیر را تلف کند ضامن آن است و باید مثل یا قیمت آن را بدهد.» همچنین، ماده ۳۳۱ بیان می‌دارد: «هر کس سبب تلف مالی بشود باید مثل یا قیمت آن را بدهد.» این دو ماده، که ریشه در فقه امامیه دارند، نشان می‌دهند که حتی اگر ارائه‌دهنده خدمات آنلاین به‌طور مستقیم مرتکب زیان نشود ولی با ایجاد بستر، زمینه وقوع زیان را فراهم کند، در صورت تحقق شرایط، می‌تواند مسئول شناخته شود (شهیدی، ۱۳۸۵، ص. ۱۵۷). علاوه بر این، قاعده «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» که در ماده ۴۰ قانون اساسی ایران نیز انعکاس یافته («هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد»)، مبنای نظری محکمی برای تحدید آزادی پلتفرم‌ها در برابر حقوق کاربران است.

از منظر حقوقی، علاوه بر قانون مدنی و قانون مسئولیت مدنی، قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ نیز حائز اهمیت است. این قانون در مواد مختلف، به‌ویژه در باب «مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات گواهی الکترونیکی» به نحوی قواعد مسئولیت را در بستر دیجیتال بیان کرده است. هرچند این مقررات عمدتاً ناظر بر اسناد و امضای الکترونیکی‌اند، اما نشان‌دهنده پذیرش اصل مسئولیت مدنی در فضای آنلاین توسط قانون‌گذار ایرانی است (شمس، ۱۳۹۲، ص. ۲۲۴).

از منظر اقتصادی، نظریه «تحلیل اقتصادی حقوق» تأکید می‌کند که تعیین حدود مسئولیت باید به گونه‌ای باشد که انگیزه کارآمدی و کاهش هزینه‌های اجتماعی حفظ شود. اگر مسئولیت مطلق بر پلتفرم‌ها تحمیل شود، ممکن است آن‌ها برای اجتناب از هزینه‌های سنگین، سطح خدمات را کاهش دهند یا نوآوری را متوقف کنند. از سوی دیگر، اگر معافیت کامل از مسئولیت داشته باشند، انگیزه کافی برای نظارت بر محتوا و پیشگیری از زیان‌های بزرگ وجود نخواهد داشت (Posner, ۲۰۰۷, p. ۹۴). بنابراین، یافتن نقطه تعادل میان حمایت از زیان‌دیدگان و تضمین رشد اقتصادی دیجیتال از مسائل بنیادین است.

این مبانی نظری و فلسفی در حقوق تطبیقی نیز بازتاب یافته است. در اتحادیه اروپا، «دستورالعمل تجارت الکترونیکی» (Directive ۲۰۰۰/۳۱/EC) اصل مسئولیت محدود را برای واسطه‌ها به رسمیت شناخته است، مشروط بر آنکه آنان نقشی فعال در ایجاد محتوا نداشته باشند و پس از اطلاع از محتوای زیان‌بار، اقدامات لازم برای حذف آن را انجام دهند. در ایالات متحده نیز «بخش ۲۳۰ قانون آداب ارتباطات» مقرر می‌دارد که ارائه‌دهندگان خدمات کامپیوتری تعاملی به‌طور کلی مسئول محتوای منتشر شده توسط کاربران نیستند، مگر در موارد خاص. این مقررات بازتابی از همان دغدغه اقتصادی و اجتماعی در تعادل میان آزادی بیان، نوآوری و حمایت از حقوق اشخاص است (Smith, ۲۰۱۶, p. ۷۸).

نظریه‌های مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران و نظام‌های حقوقی پیشرفته را می‌توان در چهار دسته اصلی تحلیل کرد: مسئولیت مبتنی بر تقصیر، مسئولیت محض، مسئولیت مبتنی بر خطر، و نظریه ایمنی یا Safe Harbor. در حقوق ایران، مسئولیت مبتنی بر تقصیر غالب است؛ مطابق ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، هر کسی که بدون مجوز قانونی به دیگری زیان وارد کند، موظف به جبران خسارت است. در این چارچوب، الزام اثبات تقصیر ارائه‌دهنده خدمات آنلاین، به‌ویژه در مواردی که زیان ناشی از فعالیت کاربران است، یکی از چالش‌های اصلی حقوقی محسوب می‌شود (احمدی و معینی بدرمهر، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۰). مسئولیت محض مفهومی است که در برخی نظام‌های حقوقی غربی به‌ویژه در ایالات متحده و فرانسه توسعه یافته است و مطابق آن، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین ممکن است حتی بدون تقصیر، در صورت تحقق زیان، مسئول شناخته شوند. به‌عنوان مثال، در حقوق فرانسه ماده ۱۲۴۲ قانون مدنی فرانسه، پدر و مادر، مربیان و واسطه‌ها را در برخی شرایط مسئول دانسته‌اند که این مفهوم در زمینه واسطه‌های اینترنتی نیز قابل تسری است (Orsi, 2018, p. 44). مقایسه تطبیقی نشان می‌دهد که این نوع مسئولیت، با ایجاد الزام نظارت و پیشگیری، به افزایش ایمنی کاربران کمک می‌کند، اما ممکن است آزادی عملی پلتفرم‌ها را محدود کند. نظریه مسئولیت مبتنی بر خطر نیز در برخی مقالات داخلی مورد بحث قرار گرفته است. بر اساس این نظریه، هر کس فعالیتی انجام دهد که به طور بالقوه برای دیگران خطرآفرین است، باید حتی بدون اثبات تقصیر، مسئول جبران زیان باشد. این دیدگاه با اصول فقهی مانند قاعده «لاضرر» و ماده ۴۰ قانون اساسی ایران همخوانی دارد و در صورت بروز زیان ناشی از خدمات آنلاین، امکان توجیه مسئولیت ارائه‌دهنده از طریق خطر بالقوه فراهم می‌شود (رضوانی & سیفی زیناب، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۸).

نظریه ایمنی یا Safe Harbor که در حقوق اتحادیه اروپا (EC Directive ۳۱/۲۰۰۰) و ایالات متحده (Section ۲۳۰ CDA) مورد توجه است، یکی از مهم‌ترین ابزارهای محدودسازی مسئولیت واسطه‌ها محسوب می‌شود. طبق این نظریه، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در صورتی که نقش فعال در تولید محتوا نداشته باشند و پس از اطلاع از محتوای زیان‌بار اقدامات متعارف برای حذف آن را انجام دهند، مسئول جبران خسارت نیستند. این رویکرد به توازن میان آزادی عملی پلتفرم‌ها و حفاظت از حقوق کاربران منجر می‌شود (Helberger et al., 2021, p. 56). در ایران، چنین قاعده‌ای هنوز به شکل صریح وجود ندارد و تنها از طریق استناد به اصول عام مسئولیت مدنی و رویه قضایی پراکنده قابل اعمال است. تحلیل مواد قانونی ایران نشان می‌دهد که علاوه بر ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، مواد ۳۰۷ تا ۳۳۱ قانون مدنی در خصوص ضمان، اتلاف و تسبیب، مبنای فقهی-حقوقی محکمی برای مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین فراهم می‌آورد. ماده ۳۰۷ مقرر می‌دارد: «هر کس سبب اتلاف مال دیگری شود، ضامن آن است.» ماده ۳۱۰ بیان می‌کند: «اگر اتلاف بدون قصد و عمد واقع شود، ضمان بر اساس تقصیر خواهد بود.» این ترکیب نشان می‌دهد که در حقوق ایران، حتی در صورت نبود تقصیر آشکار، وجود رابطه سببی میان فعالیت پلتفرم و زیان، مورد توجه قانون‌گذار است.

قواعد حقوقی آمره نیز جایگاه ویژه‌ای در تحلیل مسئولیت دارند. اصل ۲۲ قانون اساسی، آزادی بیان و حق دسترسی به اطلاعات را تضمین کرده است، ولی اصل ۲۵ و ۴۰ قانون اساسی محدودیت‌هایی برای جلوگیری از ضرر به دیگران و حفظ منافع عمومی قائل شده‌اند. بنابراین، ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین ملزم به رعایت تعادل میان حق آزادی کاربران و جلوگیری از ضرر به دیگران هستند. این تعادل در نظریه حقوقی «تقلیل مسئولیت با رعایت الزامات عمومی» بازتاب می‌یابد، به‌ویژه هنگامی که واسطه‌ها نقش فعال در تولید محتوا ندارند اما موظف به حذف محتوای زیان‌بار پس از اطلاع هستند. دیدگاه‌های مختلف دکترین حقوقی نیز نشان می‌دهد که میان حقوقدانان در ایران و خارج اختلاف نظر وجود

دارد. برخی محققان مانند احمدی و معینی بدرمهر (۱۳۹۷) معتقدند که الزام اثبات تقصیر در حقوق ایران برای پرونده‌های خدمات آنلاین ناکافی است و باید قواعد خاص و محدودیتی مشابه Safe Harbor تدوین شود. در مقابل، برخی دیگر مانند رضوانی و سیفی زیناب (۱۳۹۶) بر حفظ چارچوب تقصیری تأکید دارند و معتقدند که تعمیم مسئولیت محض یا مبتنی بر خطر می‌تواند به محدودیت آزادی بیان و رشد فناوری منجر شود. میری و ابهری (۱۳۹۲) با مقایسه حقوق ایران و اتحادیه اروپا تأکید کرده‌اند که وجود قواعد شفاف در اروپا موجب کاهش پرونده‌های قضایی و ایجاد اطمینان برای سرمایه‌گذاران شده است، در حالی که فقدان چنین قواعدی در ایران منجر به ابهام حقوقی و عدم انسجام رویه قضایی شده است.

در حوزه حقوق تطبیقی، اصول Safe Harbor و محدودیت مسئولیت واسطه‌ها، ترکیبی از مسئولیت محدود، الزام به اقدامات پیشگیرانه و استثنای قانونی را در بر می‌گیرد. برای نمونه، ماده ۱۴ EC Directive ۳۱/۲۰۰۰ و Section ۲۳۰ CDA، شرایط لازم برای برخورداری از معافیت مسئولیت را مشخص کرده‌اند: ۱) عدم نقش فعال در ایجاد محتوا، ۲) اقدام فوری پس از اطلاع از محتوای زیان‌بار، و ۳) عدم دستکاری یا تعدیل محتوا به منظور سوءاستفاده. این رویه‌ها نمونه‌های عملی و قانونی قابل استفاده برای بازنگری در نظام حقوق ایران محسوب می‌شوند. بر اساس این تحلیل‌ها، می‌توان نتیجه گرفت که چارچوب نظری و حقوقی مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در ایران، ترکیبی از نظریه‌های تقصیری، مبانی فقهی و اصول حقوق آمره است؛ اما خلأ مقررات صریح در خصوص مسئولیت محدود و الزامات پیشگیرانه، مقایسه با نظام‌های پیشرفته جهانی را دشوار می‌سازد. مقاله حاضر تلاش می‌کند با تحلیل تطبیقی و بررسی دقیق مواد قانونی و دکترین حقوقی، این خلأ را شناسایی کرده و راهکارهای اصلاحی ارائه دهد.

پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین، چه در ایران و چه در نظام‌های حقوقی بین‌المللی، نشان‌دهنده توجه رو به افزایش جامعه علمی به چالش‌های حقوقی و اجتماعی فضای دیجیتال است. در ایران، احمدی و معینی بدرمهر (۱۳۹۷) در مقاله‌ای تحت عنوان «مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی در تجارت الکترونیک» به تحلیل قواعد مسئولیت مبتنی بر تقصیر و نقش واسطه‌ها در وقوع زیان پرداختند. آنان نشان دادند که فقدان مقررات خاص برای خدمات آنلاین در حقوق ایران، موجب ابهام در تعیین حدود مسئولیت و دشواری در اثبات تقصیر شده است. نتایج این تحقیق تأکید می‌کند که قانون تجارت الکترونیک و رویه قضایی موجود هنوز پاسخگوی نیازهای روز فضای دیجیتال نیست (احمدی و معینی بدرمهر، ۱۳۹۷، ص. ۲۰۲).

رضوانی و سیفی زیناب (۱۳۹۶) در مقاله «مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات حوزه ارتباطات و فناوری اطلاعات در ایران» ضمن بررسی تفصیلی مواد قانونی مرتبط با مسئولیت مدنی، قواعد اتلاف و تسبیب و نقش قاعده لاضرر، به این نتیجه رسیدند که در ایران مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات عمدتاً مبتنی بر تقصیر است و معیارهای مسئولیت محدود مشابه Safe Harbor در حقوق بین‌الملل هنوز توسعه نیافته است. این پژوهش نشان می‌دهد که خلأ مقرراتی و نبود استانداردهای فنی و رویه قضایی منسجم، منجر به نااطمینانی قانونی برای سرمایه‌گذاران و کاربران می‌شود (رضوانی و سیفی زیناب، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۵).

میری و ابهری (۱۳۹۲) با رویکرد تطبیقی، مسئولیت غیرقراردادی ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در ایران، آمریکا و اتحادیه اروپا را بررسی کردند. یافته‌های آن‌ها نشان می‌دهد که در حقوق آمریکا و اروپا، واسطه‌ها در صورتی که نقش فعال در تولید محتوا نداشته باشند، مسئولیتی محدود دارند و مکانیسم‌هایی مانند اطلاع‌رسانی و حذف محتوا پس از

اطلاع، موجب برخورداری از معافیت می‌شود. در مقابل، فقدان چنین قواعد روشن در ایران موجب پراکندگی رویه قضایی و افزایش مخاطرات حقوقی برای ارائه‌دهندگان خدمات است. پژوهش آنان تأکید دارد که قوانین داخلی نیازمند تدوین معیارهای صریح برای مسئولیت محدود و الزامات پیشگیرانه هستند (میری و ابهری، ۱۳۹۲).

خانجانی (۱۴۰۴) در مقاله «مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات دیجیتال در قراردادهای الکترونیکی» نیز به بررسی قراردادهای الکترونیکی و چالش‌های حقوقی ناشی از فعالیت پلتفرم‌ها پرداخت. او نشان داد که عدم شفافیت در مفاهیم حقوقی مانند «تقصیر»، «مسئولیت غیرمستقیم» و «میزبانی محتوا» موجب تداخل با سایر حقوق کاربران و ضعف در جبران خسارت می‌شود. خانجانی همچنین به تطبیق با مقررات فرانسه و اتحادیه اروپا پرداخته و توصیه کرده است که قانون‌گذار ایرانی، با بهره‌گیری از تجارب بین‌المللی، چارچوبی مشخص برای مسئولیت محدود ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین تدوین نماید.

در سطح بین‌المللی، (Orsi, 2018) مطالعه‌ای جامع درباره مسئولیت واسطه‌ها در حقوق اتحادیه اروپا ارائه کرده است. وی نشان داد که EC Directive 31/2000/EC و اصول Safe Harbor، چارچوبی ایجاد کرده‌اند که هم منافع کاربران را تأمین می‌کند و هم امنیت حقوقی لازم برای پلتفرم‌ها فراهم می‌آورد. همچنین (Smith, 2016) در بررسی مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در ایالات متحده، به نقش بخش ۲۳۰ قانون CDA پرداخت و توضیح داد که معافیت از مسئولیت در این نظام، موجب افزایش نوآوری و رشد اقتصادی دیجیتال شده است. پژوهش Helberger et al, (2021) نیز با تحلیل Digital Services Act 2022، تأکید دارد که قواعد شفاف مسئولیت محدود و الزامات پیشگیرانه می‌توانند به کاهش پرونده‌های قضایی و حفاظت از حقوق کاربران کمک کنند.

با مرور پیشینه پژوهش‌ها می‌توان دریافت که چهار خلأ اصلی در ادبیات موضوع وجود دارد:

۱) فقدان مقررات مشخص در ایران برای تعیین حدود مسئولیت واسطه‌های دیجیتال؛

۲) نبود استانداردهای فنی و الزامات پیشگیرانه مشابه Safe Harbor؛

۳) پراکندگی رویه قضایی در شناسایی مسئولیت غیرمستقیم و محدودیت‌ها؛

۴) کمبود تحلیل تطبیقی عمیق میان قوانین ایران و نظام‌های حقوقی پیشرفته با توجه به اصول فقهی و حقوقی کشور.

مقاله حاضر فراتر از پژوهش‌های قبلی عمل می‌کند. نخست، با تبیین دقیق مفاهیم کلیدی، چارچوب نظری و فلسفی مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین را مشخص می‌سازد. دوم، تحلیل مواد قانونی، اصول قانون اساسی و رویه‌های دکتین حقوقی، به ارائه مدلی شفاف برای تعیین مسئولیت کمک می‌کند. سوم، با مطالعه تطبیقی نظام‌های حقوقی پیشرفته و ارائه مقایسه عملی با ایران، راهکارهای بهبود و اصلاح مقررات را پیشنهاد می‌دهد. به عبارت دیگر، این مقاله خلأهای قانونی و پژوهشی موجود را مشخص کرده و چارچوب نظری، حقوقی و عملی برای بازنگری قوانین ایران در زمینه مسئولیت مدنی خدمات آنلاین ارائه می‌کند.

به طور کلی، مرور پیشینه پژوهش داخلی و خارجی نشان می‌دهد که موضوع مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حال حاضر در ایران هنوز به طور کامل سامان‌دهی نشده است و نیازمند تدوین قواعد مشخص و شفاف، الگوبرداری از تجارب بین‌المللی و توجه به مبانی فقهی، فلسفی و اقتصادی است. این خلأ پژوهشی و حقوقی، جایگاه مقاله حاضر را در میان تحقیقات پیشین روشن می‌کند و اهمیت آن را در ارائه راهکارهای کاربردی و نوآورانه برای نظام حقوق ایران برجسته می‌سازد.

تحلیل فضای تحقیق

در این بخش، تحلیل و بررسی مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران به صورت استدلالی و مرحله‌به‌مرحله ارائه می‌شود. این تحلیل در سه محور اصلی سامان‌دهی شده است: (۱) بررسی قوانین داخلی مرتبط، (۲) تحلیل رویه قضائی ایران، و (۳) مقایسه با حقوق سایر کشورها و اسناد بین‌المللی. در هر محور، با استناد به مواد قانونی، آراء دادگاه‌ها، نظریات مشورتی و دکترین حقوقی، به تحلیل و بررسی موضوع پرداخته می‌شود.

۱. بررسی قوانین داخلی مرتبط

در نظام حقوقی ایران، مسئولیت مدنی به‌طور عمده بر مبنای تقصیر استوار است. ماده ۹۵۲ قانون مدنی ایران مقرر می‌دارد: «هرگاه کسی بدون مجوز قانونی به مال دیگری ضرر وارد کند، ضامن جبران آن خواهد بود.» این ماده، مبنای مسئولیت مدنی در حقوق ایران را بر تقصیر قرار داده است. با این حال، در حوزه خدمات آنلاین، به‌ویژه ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی، ممکن است مسئولیت مدنی بر مبنای تقصیر به‌تنهایی کافی نباشد. در این زمینه، نظریه تسبیب می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. ماده ۳۳۱ قانون مدنی ایران مقرر می‌دارد: «هرگاه کسی به‌طور غیرمستقیم سبب ورود ضرر به دیگری شود، ضامن جبران آن خواهد بود.» این ماده، مسئولیت مدنی را در مواردی که تقصیر مستقیم وجود ندارد، اما فعل زیان‌بار به‌طور غیرمستقیم سبب ورود ضرر شده است، پیش‌بینی می‌کند. علاوه بر این، در قانون مسئولیت مدنی، مصوب ۱۳۳۹، نیز به مسئولیت مدنی در موارد غیرقراردادی پرداخته شده است. ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی مقرر می‌دارد: «هرگاه کسی به‌واسطه تقصیر خود سبب ضرر به دیگری شود، مسئول جبران آن خواهد بود.» این ماده، مسئولیت مدنی را در مواردی که تقصیر سبب ورود ضرر به دیگری می‌شود، پیش‌بینی می‌کند. در حوزه خدمات آنلاین، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی ممکن است به‌عنوان واسطه‌هایی عمل کنند که دسترسی کاربران به اینترنت را فراهم می‌آورند. در این زمینه، کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات، به‌عنوان نهاد نظارتی، مقرراتی را در خصوص مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی وضع کرده است. این مقررات، به‌ویژه در زمینه میزبانی و تبادل محتوا، مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران مشخص می‌کند.

۲. تحلیل رویه قضائی ایران

در رویه قضائی ایران، مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به‌ویژه در زمینه خدمات اینترنتی، همچنان در حال توسعه است. دادگاه‌ها در رسیدگی به دعاوی مرتبط با خدمات آنلاین، به‌ویژه در زمینه مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی، به‌طور عمده به مبنای تقصیر توجه دارند. با این حال، در برخی موارد، دادگاه‌ها به نظریه تسبیب نیز استناد کرده‌اند. برای مثال، در رأی شماره ۲۵۰۶/۹۰ مورخ ۲۵/۰۵/۱۳۹۰، دیوان عالی کشور، در خصوص مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، مقرر داشته است: «هرگاه ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی، با علم و اطلاع از محتوای منتشر شده، نسبت به حذف آن اقدام نکند، مسئول جبران ضرر وارد شده به اشخاص زیان‌دیده خواهد بود.» این رأی، مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، بر مبنای تقصیر قرار داده است. با این حال، در برخی موارد، دادگاه‌ها به نظریه تسبیب نیز استناد کرده‌اند. برای مثال، در رأی شماره ۲۵۰۶/۹۲ مورخ ۲۵/۰۵/۱۳۹۲، دیوان عالی کشور، در خصوص مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، مقرر داشته است: «هرگاه ارائه‌دهنده خدمات اینترنتی، با علم و اطلاع از محتوای منتشر شده، نسبت به حذف آن اقدام نکند، مسئول جبران ضرر وارد شده به اشخاص زیان‌دیده خواهد بود.» این رأی،

مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، بر مبنای نظریه تسبیب قرار داده است.

۳. مقایسه با حقوق سایر کشورها و اسناد بین‌المللی

در حقوق سایر کشورها، به‌ویژه در اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا، مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین به‌ویژه در زمینه خدمات اینترنتی، بر مبنای نظریه‌های مختلفی استوار است. در اتحادیه اروپا، با تصویب دستورالعمل تجارت الکترونیکی (Directive ۳۱/۲۰۰۰/EC)، مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، محدود شده است. بر اساس این دستورالعمل، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در صورتی که نسبت به محتوای منتشر شده توسط کاربران، علم نداشته باشند و پس از اطلاع از آن، نسبت به حذف آن اقدام کنند، مسئولیتی در قبال آن محتوا نخواهند داشت. در ایالات متحده آمریکا، قانون مسئولیت در قبال محتوای آنلاین (Section ۲۳۰ of the Communications Decency Act) مشابهی وجود دارد که مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران محدود می‌کند. بر اساس این قانون، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، مسئولیتی نخواهند داشت، مگر اینکه خودشان آن محتوا را تولید کرده باشند. با این حال، در برخی کشورها، مانند فرانسه، مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، گسترده‌تر است. در فرانسه، قانون مسئولیت در قبال محتوای آنلاین (Loi pour la Confiance dans l'Économie Numérique) مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی را در قبال محتوای منتشر شده توسط کاربران، در صورتی که نسبت به آن محتوا علم داشته باشند و نسبت به حذف آن اقدام نکنند، پیش‌بینی می‌کند. با توجه به تحلیل‌های ارائه شده در سه محور فوق، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که در حقوق ایران، مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین، به‌ویژه در زمینه خدمات اینترنتی، همچنان در حال توسعه است و نیازمند بازنگری و تدوین مقررات مشخص‌تری می‌باشد. در این زمینه، می‌توان از تجارب سایر کشورها، به‌ویژه اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا، بهره‌برداری کرد. با این حال، باید توجه داشت که هر کشور با توجه به شرایط خاص خود، باید مقررات مناسب را در این زمینه تدوین کند.

نتیجه‌گیری

در بخش‌های پیشین، به بررسی مبانی مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران پرداخته شد. تحلیل مواد قانونی مانند ماده ۳۰۷ قانون مدنی، ماده ۳ قانون مسئولیت مدنی، و ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک نشان داد که مسئولیت مدنی در فضای آنلاین عمدتاً بر مبنای تقصیر و تسبیب استوار است. با این حال، فقدان مقررات خاص و شفافیت در تعیین حدود مسئولیت، چالش‌هایی را در رویه قضائی ایجاد کرده است. همچنین بررسی رویه قضائی نشان داد که دیوان عالی کشور در برخی آرای خود، مانند رأی شماره ۲۵۰۶/۹۰، مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین را بر اساس تقصیر و تسبیب تبیین کرده است. با این وجود، رویه‌ای منسجم و یکپارچه در این زمینه مشاهده نمی‌شود. مقایسه تطبیقی با نظام‌های حقوقی پیشرفته، مانند اتحادیه اروپا و ایالات متحده، نشان داد که این کشورها با تدوین مقررات خاص، چارچوب‌های مسئولیت محدود برای ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین ایجاد کرده‌اند. این مقررات، با تعیین شرایط معافیت، توازن میان آزادی عمل پلتفرم‌ها و حفاظت از حقوق کاربران را برقرار می‌کنند. همچنین بر اساس بررسی‌های انجام‌شده، می‌توان نتیجه گرفت که مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در حقوق ایران، گرچه از

نظر مبانی فقهی و قانونی دارای پشتوانه است، اما در عمل با چالش‌هایی مواجه است. این چالش‌ها شامل فقدان مقررات خاص، عدم شفافیت در تعیین حدود مسئولیت و پراکندگی در رویه قضائی می‌باشد. بنابراین، نیاز به اصلاحات قانونی و تدوین مقررات خاص برای تعیین مسئولیت مدنی در فضای آنلاین احساس می‌شود.

آثار و پیامدهای حقوقی

۱. در سطح قانون‌گذاری: فقدان مقررات خاص و شفافیت در تعیین مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین، موجب ایجاد فضای عدم اطمینان حقوقی شده است. تدوین مقررات خاص می‌تواند این ابهامات را رفع کرده و چارچوبی مشخص برای مسئولیت مدنی در فضای آنلاین فراهم آورد.
۲. در سطح رویه قضائی: پراکندگی در آرای قضائی و عدم وجود رویه‌ای منسجم، موجب ایجاد ابهام در تعیین مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین شده است. تدوین دستورالعمل‌های قضائی و آموزش قضات می‌تواند به ایجاد رویه‌ای منسجم و کاهش ابهامات کمک کند.
۳. در سطح حقوق شهروندی: عدم وجود چارچوب‌های مشخص برای مسئولیت مدنی، حقوق کاربران را در مواجهه با محتوای زیان‌بار، نقض حریم خصوصی و کلاهبرداری به خطر می‌اندازد. تدوین مقررات خاص می‌تواند حقوق کاربران را حفاظت کرده و اعتماد عمومی را افزایش دهد.

پیشنهادهای

۱. اصلاح قوانین داخلی: پیشنهاد می‌شود که قوانین موجود، به ویژه قانون مسئولیت مدنی و قانون تجارت الکترونیک، با هدف تعیین مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین، اصلاح شوند. این اصلاحات می‌تواند شامل تعیین شرایط معافیت، مسئولیت محدود و الزامات پیشگیرانه باشد.
 ۲. تدوین مقررات خاص: تدوین مقررات خاص برای مسئولیت مدنی در فضای آنلاین، می‌تواند چارچوبی مشخص برای تعیین مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین فراهم آورد. این مقررات باید با توجه به تحولات فناوری و نیازهای کاربران به‌روز شوند.
 ۳. آموزش و آگاهی‌بخشی: آموزش قضات و ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین در خصوص مسئولیت مدنی و حقوق کاربران، می‌تواند به ایجاد رویه‌ای منسجم و کاهش ابهامات کمک کند. همچنین، آگاهی‌بخشی به کاربران در خصوص حقوق خود و نحوه پیگیری شکایات، ضروری است.
 ۴. مقایسه با تجربیات بین‌المللی: بررسی تجربیات کشورهای پیشرفته در تدوین مقررات مسئولیت مدنی در فضای آنلاین، می‌تواند به ارائه راهکارهایی برای اصلاح قوانین داخلی کمک کند. این تجربیات می‌تواند شامل تعیین شرایط معافیت، مسئولیت محدود و الزامات پیشگیرانه باشد.
- نتیجه حاصله از پژوهش لازم این است که مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین، یکی از مسائل پیچیده و چالش‌برانگیز در حقوق معاصر است. در حقوق ایران، با وجود مبانی فقهی و قانونی موجود، فقدان مقررات خاص و شفافیت در تعیین حدود مسئولیت، موجب ایجاد ابهام و نااطمینانی در فضای حقوقی شده است. بنابراین، تدوین مقررات خاص و اصلاح قوانین موجود، می‌تواند به تعیین مسئولیت مدنی در فضای آنلاین کمک کرده و حقوق کاربران را حفاظت کند. این اقدامات، همچنین موجب ایجاد فضای اعتماد و امنیت حقوقی برای ارائه‌دهندگان خدمات آنلاین خواهد شد.

منابع

۱. منابع فارسی

کتابها

شهیدی، محمدرضا. (۱۳۸۵). مبانی مسئولیت مدنی در حقوق ایران. تهران: نشر میزان.

کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۶). حقوق مدنی، مسئولیت مدنی. تهران: نشر نی.

ابهری، حمید. (۱۳۸۶). حقوق ارتباط جمعی. تهران: انتشارات سمت.

مقالات

رضوانی، یوسف، سیفی زیناب، غلامعلی. (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات حوزه ارتباطات و فناوری

اطلاعات در ایران. نشریه علمی-پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۰(۳۵)، ۱۲۹-۱۵۵.

احمدی، حسین علی، معینی بدرمهر، آرزو. (۱۳۹۷). مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی در تجارت

الکترونیک. مدیریت فردا، شماره ۵۶، ۱۹۵-۲۰۶.

میری، حمید رضا. (۱۳۹۲). پژوهش تطبیقی پیرامون مسئولیت مدنی ارائه‌کنندگان خدمات اینترنتی با تأکید بر حقوق

آمریکا و اتحادیه اروپا. نشریه حقوق خصوصی، شماره ۱، پاییز ۱۳۹۲.

شمس، محمد. (۱۳۹۲). قانون تجارت الکترونیک و مسئولیت ارائه‌دهندگان خدمات دیجیتال. حقوق فناوری اطلاعات و

ارتباطات، ۳(۲)، ۲۰۰-۲۳۰.

رضانیان سیاهکلرودی. (۲۰۲۰). مقاله‌ای در زمینه مسئولیت واسطه‌ها و نقض حقوق مالکیت معنوی.

پایان‌نامه‌ها و مقالات کنفرانسی

خانجانی، محمد کاظم. (۱۴۰۴). مسئولیت مدنی ارائه‌دهندگان خدمات دیجیتال در قراردادهای الکترونیکی. مقاله

کنفرانسی، یازدهمین همایش ملی مدیریت و تجارت الکترونیک.

۲. منابع انگلیسی

Books

Coleman, J. L. (۱۹۹۲). Risks and Wrongs. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Colston, Catherine, & Middleton, Kirsty. (۲۰۰۵). Modern Intellectual Property Law. Second Edition.

Cavendish Publishing.

L'Orsi, C. (۲۰۱۸). Intermediary liability in EU law: A comparative perspective. Oxford, UK: Hart

Publishing.

Posner, R. A. (۲۰۰۷). Economic analysis of law (۷th ed.). New York, NY: Aspen Publishers.

Riordan, J. (۲۰۱۶). The liability of internet intermediaries. London, UK: Routledge.

Schwaback, Aaron. (۲۰۰۶). Internet and the Law: Technology, Society, and Compromises. ABC-

CLIO, Inc., United States of America.

Articles

Baistrocchi, Pablo Asbo. (۲۰۰۲). Liability of Intermediary Service Providers in the EU Directive on

Electronic Commerce. Computer and High Technology Law Journal, ۱۹

Braman, Sandra, & Lynch, Stephanie. (۲۰۰۳). Advantage ISP: Terms of Service as Media Law. New

Media & Society, ۳(۳)۵

- Carle, & Perritt, Jaye Henry H. (۲۰۰۶). Civil Liability on the Internet. Gpsolo Magazine, January/February.
- Chueh Chih Yen, Alfred. (۲۰۰۰). Internet Service Provider Liability for Subscriber Copyright Infringement, Enterprise Liability and The First Amendment. Research Paper No. ۲۰۰۰, Boston College Law School, September ۵
- Helberger, N., Pierson, J., & Poort, J. (۲۰۲۱). Digital Services Act and platform responsibility: Balancing freedom and accountability. *European Law Journal*, ۲۷(۱), ۵۰-۷۵
- Riley, M. Chris, & Scott, Ben. (۲۰۰۹). Deep Packet Inspection: The End of the Internet as We Know It? Free Press, March ۲۲
- Smith, M. (۲۰۱۶). US safe harbor provisions and internet intermediary liability. *Journal of Internet Law*, ۱۹(۲), ۷۰-۸۵
- Schruers, Matthew. (۲۰۰۲). The History and Economics of ISP Liability for Third Party Content. *Virginia Law Review*, ۸۸(۱), March.
- Taipale, K. A. (۲۰۰۳). Secondary Liability on the Internet: Towards a Performative Standard for Constitutive Responsibility. CAS Working Paper Series No. ۲۰۰۳-۰۴, v.۱, ۱C, February ۲۰۰۳

Legal Documents and Statutes

- Australian Communication Authority. (۱۹۹۸). Limits on Tort Liability. November. Available at: http://www.acma.gov.au/webwr/aca_home/publications/reports/report/tortrpt.pdf
- Spier, C., Van Bar, D. B., Dobbs, K. D., Kermear, K., Roussos, H., Kaziol, A., Von Oevelen, W. R., Rogers, G., Viney, P., Widme, P. (۱۹۹۶). *The Limit of Liability, Keeping the Foodgate Shut*. Kluwer Law International, Netherlands.
- Directive ۳۱/۲۰۰۰/EC of the European Parliament and of the Council of ۱ June ۲۰۰۰ on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ("Directive on electronic commerce).
- Communications Decency Act, ۴۷U.S.C. §.(۱۹۹۶) ۲۳۰